

Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey

Nermin Zahide AYDIN

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özet: İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet idaresinde on yıl iktidarda kaldı. İktidarda olan cemiyet üyelerinin hayatı, ilişkileri ve siyasi anlayışları devlet yönetimi üzerinde etkili oldu. Maliye Nazırı olan Mehmed Cavid Bey'in faaliyetleri o dönemde meydana gelen olaylar üzerinde etkili oldu. Mehmed Cavid Bey'in adı İzmir Suikastına karıştı. Mehmed Cavid Bey yargılama sırasında kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmedi. Çalışmada Mehmed Cavid Bey'in yaşamı, görevleri, özellikle maliye nazırlığında yaptığı çalışmaları, İttihat ve Terakki ile olan ilişkileri, İzmir Suikastı ve yargılanması anlatıldı.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki, Maliye Nazırı, İzmir Suikastı

Minister Of Public Finance Mehmed Cavid Bey

Abstract: The Committee of Union and Progress was in power for ten years. The lives, connections and political attitudes of the members of the Committee had some impact on how to govern the state. The Minister of Public Finance Mehmed Cavid Bey had a profound impact on the event his activities. He was supposed to be involved in the İzmir Assassination. During the trial he refused to have done. In this study focused on his life, his jobs, particularly studies in his Finance Minister, his connections among the Committee of Union and Progress, İzmir Plot and his court.

Keywords: Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki, Minister of Public Finance, İzmir Plot

GİRİŞ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde etkili oldu. Cemiyet üyeleri, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra yapılan ilk seçimleri kazanarak devlet yönetiminde görev aldı. Fakat Cemiyet üyeleri, devlet yönetiminde yeterli tecrübeye sahip değildi. Dahası Cemiyet yöneticilerinin ekonomik görüş ve politikaları yoktu. Milliyetçilik akımının etkisi ile özellikle Balkanlar'da toprak kayıpları yaşanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumun düzeltilmesi ve devletin ekonomi politikasının belirlenmesi gerekti. Mülkiye okulunu bitirdikten sonra Selanik'e gelerek Jöntürk (Genç Türkler) hareketine katılan Mehmed Cavid Bey, maliye ve iktisat tekniğine sahip uzman bir kişiydi. Cemiyet yöneticileri, devletin mali anlamda kötü gidişini önlemek için Mehmed Cavid Bey'i Maliye Nazırı olarak görevlendirdi.

Liberal görüşe sahip olan Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki iktidarının iktisadi ve mali siyasetinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. Yabancı ülkelerden borç almayı destekledi. Osmanlı maliyesini modernize etti ve Cumhuriyet dönemi maliyesinin temellerini attı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı çıktı ve bu nedenle görevinden istifa etti. Kapitülasyonların kaldırılması için mücadele etti. Türk işadamlarının ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkıda bulundu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş suçlusuz olarak yargılandı.

Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hazırlanan suikast girişiminin planlayıcısı olarak yargılandı. Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılama sonucunda idama mahkûm edildi. Mehmed Cavid Bey'in cezası, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun uygulandığı olağanüstü şartlar altında infaz edildi.

MALİYE NAZIRI MEHMED CAVID BEY

Karakaşi ailesine mensup olan (Yalçın,2005: 43) Mehmet Cavid Bey, 1875 yılında Selanik'te doğdu (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Babası Tüccar Recep Naim Efendi idi. İlköğretimini Selanik'te, ortaöğrenimini ise İstanbul'da tamamladı. 1896 yılında Mülkiye Mektebi'nden mezun oldu. Aynı yıl Ziraat Bankası'nda memur olarak göreve başladı. 1897 yılında Maarif Nezareti Mektubi Kalemi İstatistik Şubesi'ne, 1899 yılında Rüşdiye Mektepleri İdaresi Başkâtipliğine getirildi. 1898-1902 yılları arasında Ayasofya Merkez Rüşdiyesi ve Darulmuallimin-i Aliye'de, iktisat ve maliye öğretmenliği yaptı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Daha sonra 1902 yılında Selanik'e gitti.

Mehmed Cavid Bey, Şemsi Efendi tarafından Selanik'te kurulan Mekteb-i Feyziye'nin ilk müdürü oldu (Yalçın, 2005: 43). Selanik İdadisi'nde iktisat

öğretmenliği yaptı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Selanik'te iktisat öğretmenliği yaptığı sırada, Talat Paşa, Doktor Nazım, Mustafa Necip, İsmail Canbulad, Yenibahçeli Şükrü Bey ve Serez Maarif Müdürü Şükrü Bey ile sık sık bir araya gelerek, arkadaşlar arasında yapılan toplantılara katıldı (Vardar, 2005: 47).

Selanik'te gizli faaliyetlerde bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne üye oldu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. İki cemiyetin birleşmesinden sonra teşkilat içinde aktif faaliyetlerde bulunan Mehmed Cavid Bey, Makedonya komitalarıyla ittifak görüşmelerinde bulunmak üzere görevli olarak Sofya ve Bükreş'e gitti (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412).

II. Meşrutiyet'in 1908'de ilanından sonra İstanbul'da Mülkiye Mektebi ve Darülfünun'da iktisat dersleri vermeye başladı. Meclis-i Mebusan'da iki dönem (Aralık 1908-Nisan 1912 ve Nisan-Ağustos 1912) Selanik ve bir dönem (Mayıs 1914-Aralık 1918) Çanakkale mebusu olarak görev yaptı.

MEHMED CAVID BEY'İN FAALİYETLERİ

Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1909-1918 yılları arasındaki Merkez-i Umumi'sinde en çok görev alan kişiler arasında yer aldı (Çavdar, 1991: 90). Hüseyin Hilmi Paşa ve İbrahim Hakkı Paşa'nın kurduğu kabinede 1909 yılının Haziran ayından itibaren maliye nazırlığı yaptı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden biri olan (Yalçın, 2005: 79) Selanik mebusu Mehmed Cavid Bey, kabineye giren ilk İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesiydi (Ahmad, 2007: 75). Maliye Nazırlığı görevinden 9 Mayıs 1911 yılında istifa etti. Said Paşa'nın 1912 yılının Şubat ayında kurduğu kabineye, Nafia Nazırı (bayındırlık bakanı) olarak girdi. Aynı yılın Mayıs ayında Nail Bey'in istifası üzerine yeniden maliye nazırlığına getirildi. Hükümetin Temmuz ayında istifa etmesi neticesinde bu görevi sona erdi (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412).

Said Paşa'dan sonra görevi alan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Büyük Kabine'yi kurdu. Büyük Kabine bir geçiş kabinesiydi. 1912 yılının Temmuz ayında sadrazam olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlığı çok kısa sürdü. Dört ay sonra kabine istifa etti (Tunaya, 2009: 141). Kamil Paşa, 29 Ekim'de hükümeti kurmakla görevlendirildi (Aktepe, 1974: 275). Kamil Paşa kabinesinin ilk işi Cemiyet üyelerini yakalayıp cezalandırmak oldu. Bunun üzerine Mehmed Cavid Bey gibi birçok Cemiyet üyesi yurt dışına çıkmak zorunda kaldı (Çavdar, 1991: 71). Kamil Paşa hükümeti, kısa bir süre sonra Babıali Baskını ile istifa etti.

Mehmed Cavid Bey, Said Halim Paşa Hükümeti'nin 1914 yılındaki kabinesinde tekrar maliye nazırı olarak görev yaptı (Ana Britannica

Ansiklopedisi, 1987: 412). Birinci Dünya Savaşı çıkmadan önce Osmanlı Devleti yöneticileri, İngiltere ve Fransa ile ittifak kurma girişimlerinde bulundu. Meşrutiyetin ilanından bir yıl sonra Talat Bey'in başkanlığında sekiz milletvekilinden oluşan bir parlamento heyeti Londra'ya gitti. Bütün çabalara rağmen yazılı bir antlaşma yapılamadı. Mehmed Cavid Bey, hükümet tarafından Fransa'ya gönderildi. Fakat Mehmed Cavid Bey de Fransa ile bir anlaşma yapmada başarılı olamadı (Bleda, 1979: 78).

30 Ekim 1914 gecesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkez üyeleri ve Bakanlar Kurulu toplandı. Toplantıda sadrazam Said Halim Paşa ve Meclis-i Mebusan reisi Halil Mentеше vardı. Sadrazam konuşmasında Almanlarla yapılan ittifaktan söz etti. Reis Halil Bey, İngilizler ve Fransızlar nezdinde her türlü teşebbüsün yapıldığını fakat bir netice alamadıklarını, Rusya'nın saldırısı karşısında Almanya ile ittifakın memlekete hizmet olacağını söyledi. Bunun üzerine Mehmed Cavid Bey ve bazı bakanlar anlaşmaya karşı olduklarını açıkça söylediler. Mehmed Cavid Bey, hükümetten istifa edeceğini açıkladı. Doktor Nazım Bey, Mehmed Cavid Bey'in istifa kararına itirazda bulundu. Cavid Bey'in hükümetten çekilmeye hakkı olmadığını, particilikte çekilmenin kabul edilemeyeceğini, eğer Cavid Bey'in çekilme fikri varsa bunu Goben ve Breslaw gemisi geldiği zaman icra etmesinin lazım geldiğini söyledi (Eyicil, 2004: 156).

Mehmed Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı olduğu için 5 Kasım 1914 yılında görevinden istifa etti (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Cemal Paşa, Cavid Bey'in istifasının arkadaşları arasında üzüntü ile karşılandığını, İttihat ve Terakki'nin üyelerinden biri olan Mehmed Cavid Bey'in istifası için hiçbir sebep olmadığını, Alman-Osmanlı ittifakını sonradan öğrenmesine rağmen cereyan eden müzakereler ve ittihaz edilen kararların hepsine muvafakat ettiğini ve yalnız Karadeniz hadisesinden üç dört gün evvel akdedilen Meclis-i Umumi'nin aldığı karara muhalif olduğunu söyledi. Bununla beraber bu hadise ortaya çıktıktan sonra artık istifaya kalkışmanın lüzumsuz ve memleket için cidden pek zararlı neticeler doğurabilecek mahiyette olduğunu, bunu kendisine partili arkadaşlarından pek çoğunun şifahen söylediklerini, kendisinin de hususi bir mektupla durumu izah ettiğini, mektubunda "Şimdi dâhil olduğumuz bu harbin neticelerinden Cemal isimindeki şahıs ne dereceye kadar istifade edecek veya mesul olacaktır. Bu mesuliyet gerek maddeten gerekse manen aynı surette taksim edilecektir. Binaenaleyh şahsi hiçbir menfaat temin etmeyecek olan bu istifadan dolayı memlekette gayet muzır cereyanlar çıkması kuvvetle muhtemel olduğu ve bu cereyanlar milli zafiyeti neticelendireceklerinden bundan vazgeçilmesini rica ederim." şeklinde yazdığını söyledi. Mehmed Cavid Bey verdiği cevapta, istifasını maddi ve manevi sorumluluklardan çekindiğine atfetmenin doğru olamayacağını ve ancak şahsi kanaatine aykırı olarak verilen

bir kararın tatbikatına iştirak etmenin prensiplerine aykırı olduğunu söyledi ve istifasında ısrar etti (Cemal Paşa, 2010: 162).

Mehmed Cavid Bey, bir süre aktif siyasetin dışında kalmakla birlikte hükümetin mali politikalarının belirlenmesinde etkili oldu. Sadrazam Talat Paşa'nın 4 Şubat 1917 yılında kurduğu kabinede, 10 Şubat 'ta yayınlanan bir irade ile maliye nezaretine atandı (Çavdar, 1991: 83). Talat Paşa, İttihat ve Terakki ile ilgili sorunlarla yakından ilgilenirken, Mehmed Cavid Bey de ülke içinde ve ülke dışında ülkenin ekonomik meseleleri ile ilgilenerek yeni borç kaynaklarını bulmaya çalıştı (Çavdar, 1984: 270).

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, görevi düzgün çalışan bir hükümete devretmek ve yeni bir fırka kurmak istedi. Cemiyet üyelerinin iktidardan çekilmesi ile ülke başıboş ve hükümete kalabilirdi. Yeniden teşkilatlanmak için bir kongre yapıldı (Eyicil, 2004: 235). Talat Paşa'nın Mehmed Cavid Bey ile ilgili olumlu düşünceleri vardı. Talat Paşa, Rauf Bey ile yaptığı bir görüşmesinde Mehmed Cavid Bey'in lehinde ve aleyhinde birçok şeyler söylenmesine rağmen harbin devamı esnasında birkaç defa Maliye Nazırlığı yaptığı için İzzet Paşa'nın da karşılaştığı problemlerde memleketin maliyesini idare edebilecek kişinin Cavid Bey olduğunu söyledi. Bu teklifi şahsi ve parti duygularından sıyrılmış olarak sadece vatanın menfaati düşüncesi ile yaptığını sözlerine ekledi (Orbay, 2000: 43-44) Tefik Paşa kuracağı kabinede Cavid Bey'in yer almasını istemedi ise de kabineyi kurmada da muvaffak olamadı. Bunun üzerine İzzet Paşa kabineyi kurmakla görevlendirildi. İzzet Paşa, 14 Ekim 1918'de kurduğu kabinede Mehmed Cavid Bey'i maliye nazırlığına getirdi (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). İzzet Paşa, yeni kabineyi kurarken Cemiyet üyelerinden sadece Şeyhülislam Hayri Efendi'yi ve uzman sıfatıyla da maliye nazırı Cavid Beyi muhafaza etti (Yalman, 1970: 306). İzzet Paşa kabineyi kurmadan önce maliye nezareti için Ziya Bey'i uygun gördü. O olmayınca Hamid Bey'in "Ondan başkası yapamaz" dediği Mehmed Cavid Bey'in Büyükkada'da bulunan evine Fethi Bey'i göndererek maliye nazırlığı görevini teklif etti (Cavid Bey, 2001: C.I, 5). Cavid Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine taraftar değildi. Maliye Nazırı olduğu dönemde rızası olmadığı halde savaşa girildiği için bazı arkadaşları ile birlikte istifa etti. İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden bazıları Mehmed Cavid Bey'in istifa etmesine çok sinirlendi. Onu vatani ve milli duygulardan mahrum olmakla suçladı. Fakat memleketin içinde bulunduğu zor durumda Mehmed Cavid Bey önce "İstemem, artık usandım. Aleyhimde söylenmedik laf kalmadı. Yapılan dedikoduların haddi hesabı yok. Bu şartlar altında maliye nazırlığı yapamam" diye itiraz etti ise de bu teklifi kabul etti (Kocahanoğlu, 2005: 26-30).

Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa ve Doktor Nazım 2 Kasım 1918 gecesi yurdu terk etti (Yalman, 1970: 315). Mehmed Cavid Bey, Talat Paşa'nın yurdu

terk ettiğine bir türlü inanamadı. Çünkü Talat Paşa, gitmeyeceğine dair söz vermişti. Bu nedenle Talat Paşa'nın bir yerde saklandığına inandı (Cavid Bey, 1993: 26). O tarihlerde çıkan gazetelerin büyük çoğunluğunda Paşaların ülkeyi terk etmeleri ile ilgili olan yazılar yazıldı. İttihat ve Terakki Fırkası'na sözlü saldırıda bulunuldu. Gazetelerde, özellikle fırkanın ileri gelenlerinden Mehmed Cavid Bey ve Hayri Efendi'ye yönelik eleştiriler yapıldı. Bu durum karşısında Mehmed Cavid Bey ve Hayri Bey kabineyi müşkül vaziyette bırakmamak için istifa etti. Fakat İzzet Paşa bu istifaları kabul etmediği gibi Rauf Bey'den onlarla konuşarak istifadan vazgeçirmeye çalışmasını istedi. Rauf Bey'in konuşması olumlu netice verdi ve Mehmed Cavid Bey ile Hayri Bey istifa etmekten vazgeçti (Kocahanoğlu, 2005: 122). Ülkede bir kaos ortamı oluştu. Cemiyet karşıtı bir çok kişi İzzet Paşa'dan Şeyhülislam Hayri Efendi ile Dâhiliye Nazırı Fethi Beyi ve Maliye Nazırı Cavid Beyi kastederek "Kabinede üç İttihatçı nazır var, bunları çıkar" diye ısrar etti. Fakat İzzet Paşa istifa etmeyi tercih etti (Yalman, 1970: 315). Nazırların hepsi İzzet Paşa'nın görüşünü isabetli bir karar olarak değerlendirdi. Reşid Akif Paşa, Mehmed Cavid Bey ve Abdurrahman Şeref'den oluşan grup istifa mektubunu yazdı. İstifa mektubunda mevcut durumun nazikliğinden bahsedilerek Padişahın Meşrutiyete uymayan hareketinin çalışmalarına engel olduğu belirtildi. Padişah, istifa nedeninden üzüntü duymakla beraber bu talebi kabul etti (Kocahanoğlu, 2005: 141-143).

Mütareke döneminde İstanbul'da kalan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin büyük çoğunluğu tutuklanarak Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi "savaş suçlusu olmak, Ermeni katliamına sebebiyet vermek, vazifede suistimal yapmak" gibi iddialarla yargılandı (Nedim, 1994: 368). Bu cemiyet üyelerine yönelik iki yargılama idi. Birinci yargılama Meclis-i Mebusan'da Beşinci Şube tarafından gerçekleştirildi (Çavdar, 1991: 115). Beşinci Şube 39 gün çalışarak başta Said Halim Paşa olmak üzere bütün kabine üyelerini sorguladı. Mehmed Cavid Bey sorgusunda 1914 yılı bütçe sorunlarını açıkladı (Çavdar, 1991: 115-116). Mondros Mütarekesi'nden sonra Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi tarafından gıyabında 15 yıla mahkûm edildi (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Yargılanarak ceza alan Cemiyet üyeleri, Bekirağa Bölüğü'ne ve daha sonra Malta'ya sürgün edildi. Mehmed Cavid Bey bir arkadaşının evinde gizlendi. Mehmed Cavid Bey'in gizlendiği evi polisin bulamadı. Çünkü bu ev Hürriyet ve İtilaf Partisi reisi Nuri Paşa'nın kaldığı evin yanında bulunmaktaydı (Yalçın, 1976: 259).

Mehmed Cavid Bey, 1919 yılının Aralık ayında Avrupa'ya gitmek zorunda kaldı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987:C.V, 412). Bir müddet İsviçre'de kaldı. İsviçre'de kaldığı süre içinde İsmail Canbulad ve Hüseyin Cahid Yalçın'la görüştü. Avrupa'da mali sıkıntılar çektiği için Fransa'nın güney kıyılarında Hüseyin Cahid ve ailesi ile birlikte Menton'da bir ev kiraladı (Bardakçı, 2014: 211). İki aile aynı evde kaldı (Yalçın, 1976: 269). Mehmed Cavid Bey ile

Hüseyin Cahid Yalçın mülkiye yıllarından tanışıyordu. Cemiyet içinde muhalif olanlar ikisine “Rodika” derdi (Eyicil, 2004: 243).

Mehmed Cavid Bey, 1921 yılının Şubat ayında Ankara Hükümeti delegeşi olarak Londra Konferansı'na katıldı. Düyun-u Umumiye temsilcisi olarak Aralık 1922'de İstanbul'a geldi (Cebesoy, 2007: 222). Düyun-ı Umumiye Osmanlı Dayınler Vekilliği yaptı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Avrupa'da kaldığı süre içinde borç para ile geçinmeye çalışan Mehmed Cavid Bey, Osmanlı Bankası'nın Hüseyin Cahid Yalçın yerine kendisini Düyunu Umumiye Meclisi'nde Türk delegeşi olarak aday göstermesi ve akabinde seçilmesi sonucunda maddi olarak rahatladı. Maddi sıkıntı içinde bulunan arkadaşı Hüseyin Cahid Yalçın'a aylık beş yüz lira gönderdi (Yalçın, 1976: 269).

İsmet Paşa, Lozan görüşmelerine gönderilecek heyete başkanlık yapmakla görevlendirildi, İsmet Paşa, Lozan Konferansı'na gitmeden önce Mehmed Cavid Bey ile yaptığı görüşmede İsviçre'den bir telgraf gönderildiğinde gelip gelemeyeceğini sordu. Mehmed Cavid Bey bu soruya olumlu cevap verdi. İkili arasında 8 Kasım 1922'de gece saat on birde yapılan görüşme yaklaşık bir saat sürdü. Mehmed Cavid Bey görüşmede İsmet Paşa'ya İngiltere, Fransa ve İtalya'da durumun ne merkezde olduğunu, İtalya kabinesinin mutlaka Osmanlı ile itilaf yapmak isteyeceğini, İtalyanlara yapabilecekleri bir iki şimendiferle bir limanın ve bir de Menderes yelkenlisini kullanma izni vermenin bir mahzur olmadığını, İngilizler ile Fransızların belli konularda henüz anlaşamadığını, düyunu umumiye'yi ilga etmek mümkün olamayacağını, hatta bundan bahsetmenin uygun olmayacağını, düyunu umumiyenin müdahalesi olmaksızın borç yapılamayacağını, borç için yine Fransa'ya müracaat edileceği gibi konularında açıklmalarda bulundu. (Cavid Bey, 2001: C.II, 349-350). Lozan Konferansı'ndaki Türk delegelerine mali danışman olarak katıldıysa da (Cebesoy, 2007: 222) bir süre sonra bu görevden alındı.

Mehmed Cavid Bey, hükümetin kendisine ihtiyaç duyduğu konularda görev almaktan çekinmedi. Meclis Başkanı Fethi Bey, kendisinin de İstanbul milletvekili olması nedeni ile 11 Ocak 1924 tarihinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na bir mektup yazarak savaş sonrası İstanbul'un ekonomik durumunun geliştirilmesi talebinde bulundu. Bunun üzerine Ticaret ve Sanayi Odası, 27 Ocak 1924 tarihinde Mehmed Cavid Beyin başkanlığında bir komisyon oluşturdu. İstanbul'un iktisadi durumu hakkında kurulan komisyonun başkanı sıfatıyla hazırlanan konu ile ilgili raporu okudu. Dokuz ay süren bu çalışma 29 Kasım 1924 yılında tamamlandı (Eroğlu, 2008: 186).

İZMİR SUİKASTI

1926 yılının Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı hazırlanan suikastla ilgisi olduğu zannıyla Mehmed Cavid Bey tutuklandı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 412). Mehmed Cavid Bey tutuklandığı tarihte henüz bir yaşında olan oğlu Şiar'ın not defterine;

“19 Haziran 1926-Cumartesi

Gece bizde misafir olan Bekir Sami Bey ile şehre indik.

-Cavid Bey siz misiniz?

-Gazetelerde suikasttan bahsediyorlardı. Bekir Sami için hadi neyse! Benim için? İki seneden beri siyasete kati olarak veda etmişim. Yakından uzaktan hiçbir alakam yoktur.” yazdı.

Eski Dışişleri Bakanlarından Bekir Sami Kunduh Bey, o gece Cavid Bey'in Büyükkada'daki evinde kaldı. Sabah birlikte Cağaloğlu'ndaki Düyun-u Umumiye'ye gitmek üzere vapura bindiler, köprüde polisle karşılaştılar. Mehmed Cavid Bey gözaltına alındıktan hemen sonra salıverildi. Arkadaşları kaçmasını tavsiye etti. Arkadaşı Naili Paşa, “Böyle zamanlarda insan kimvurduya gidebilir. Biraz uzaklaşsan” demesine rağmen Mehmed Cavid Bey, “Ne münasebet, neden kaçayım, bir şeye karıştığım yok ki” dedi.

Mehmed Cavid Bey, serbest bırakıldıktan iki gün sonra ayın 21'inde Büyükkada'daki evinden alınıp tutuklandı. Tutuklandığı gün eşi Aliye Hanım'a şunları yazdı:

“Sabırlı ol. Zaaf, korkusu olanların ve kabahatlıların kârıdır. Alınları açık olanların bir şeyden pervaları yoktur” (Mumcu, 1997: 62).

Mehmed Cavid Bey'in ilk sorgusundan sonra Müddeiumum olayın iki kısımda olduğunu belirtti. Birinci kısımda İzmir'de suikast teşebbüsünde bulunduğu, ikinci kısımda hükümeti devirmek maksadıyla çete kurduklarını açıkladı. Mehmed Cavid Bey gibi İttihatçıların davalarına Ankara'da devam edilmesine karar verildi (Kandemir,, 1955: 99).

İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin Ankara yargılamasına 1 Ağustos 1926 tarihinde başladı. Haber Halk Fırkası basımında “İttihat ve Terakki'den kurtulma, bir çeşit zorunlu tasfiye” olarak yer aldı. Ankara'daki tüm sorgulama Mehmed Cavid Bey ve Kara Kemal ekseninde devam etti. (Çavdar, 1991: 128).

Cavid Bey'in yargılanması esnasında salon tamamen doldu. Mahkeme heyetine göre Cavid Bey suikast girişiminin ötesinde her ne pahasına olursa olsun İttihat ve Terakki'yi diriltten bir grubun başında olduğu kabul edildi. (Çavdar, 1991: 130). İstiklal Mahkemesi bu suikast girişimi konusunda, “Bu bir İttihatçı meselesidir. Evvelden beri İttihatçılar iktidara gelmek istemişlerdir. Bunların yanında bütün eski İttihatçılar onların yanında bütün eski Terakkiperverler ve onların arasında da bütün kötü niyetliler vardır. Bunların hepsi İsmet Paşa Hükümeti'ni devirmek ve İttihatçıları iktidara getirmek

istemişlerdir. Bu hedeflerine varabilmek için özellikle, Doğu ayaklanmasını kışkırtmışlar hatta önyak olmuşlar, fakat başarıya ulaşamamışlardır. Sonra da Gazi'yi ortadan kaldırarak hedeflerine ulaşmak yani Hükümeti devirip iktidarı ele geçirmek istemişlerdir.” şeklinde açıklamada bulundu (Avcı, 1995: 100).

MEHMED CAVİD BEY'İN SAVUNMASI

Suikast planlamakla suçlanan sanıklar 2 Ağustos 1926 tarihinde Ankara'nın Cebeci semtindeki İstiklal Mahkemesi salonuna getirildi (Eyicil, 2004: 243). Cavid Bey savunmasında:

"Muhterem Hâkimler, yıllardan beri devam ettiği söylenen ağır bir cürümle maznun olarak altmış üç gündür ki, adaletinizin emri ile mevkuf bulunmaktayım.

Tevkif olduğum günden beri İzmir ve Ankara'da yapılan sorgu ve muhakemelerde dinlediğim iddia ve ittihamnamelerden mülhem olarak kendimi müdafaa edeceğim. Bu müdafaayı Müddeiumumî Beyi'n iddianamesinde olduğu gibi ikiye ayıracağım. Biri umumi, diğeri hususi müdafaadır. Uzaktan yakından bu muhakemeye temas ettirdiğiniz noktalara temas edeceğim.

Müddeiumumî Bey biraz düşmanca bir tarzda tasvirimi yaptı. Şahıslarımızın bir ehemmiyeti olmayabilir. Fakat vaktiyle işgal eylediğimiz mevki dolayısıyla biraz itina edeceklerdi. Müddeiumumî Beyden beklerdim ki bu davayı mesela kimyevi evsaf tahlil ve teşrih eyleyen bir romancı gibi tetkik etsinler ve geçtiğimiz yollardan ne gibi duygular ve amillerle mütaharrik olarak geçmiş olduğumuzu gösterebilirler. Her nedense bu derece derin tahlillere lüzum görmediler. Adeta bir rızaziye tahlili ile ittihamnamelerini serdettiler...

Beyefendiler, bunları yapanlar her zaman her fırkanın başına musallat olan tüfeyli haşarattır ki, yaptıklarının mesuliyetini hem fırkalarına hem de millete çektirirler. İşte İttihat ve Terakki'nin harp idaresindeki mesuliyetlerinin bana sıçrayabilecek şeylerini arz ve izah ettim" şeklinde konuştu.

Savunmasında harpten sorumlu olmadığını, barış tarafı olduğunu, ekonomik faaliyetlerde bulunarak şirketler kurduğunu, İaşe Nazırı'nın işlerine karışmadığını, hayatını millete adadığını, zevk ve eğlence hayatını bilmediğini... ayrıntılı bir şekilde anlattı (Cavid Bey, 1993: 217-218).

MAHKEMENİN SONUÇLANMASI

Mahkûmlar müdafaalarından sonra yine de bir umut içindeydi. Mehmed Cavid Bey, hakkında verilen hükmün idam olduğunu önceden duydu. Hapishanedeki hücrelerinden alındığı zaman: "Müdafaam Mahkeme Heyeti üzerinde bir tesir husule getirmedi. Bunu anlamış bulunuyorum. Ne yapmalı ki şüphelerden tamamen kurtulmuş olayım?" dedi. Jandarma yüzbaşısı onu

sakinleştirmek için “Üzülmeysin. Karar henüz verilmiş değil. Müddeiumumî şiddetli davranabilir. Herhalde müdafaanız dikkate alınır.” demesine karşın; “Hayır, hiç ummuyorum. Ümidim kalmadı. Muhakkak idam edecekler. Hallerinden belli. Bitti artık. Doktor Nazım Bey'in bir zayıf ümidi vardı. Mahkeme heyetinde samimi bir dostu ve yakın akrabası Tefvik Rüşdü Bey'in şefaati. O masum olduğumu biliyor. Fakat acaba anlatabilecek mi? Ya çekinirse? Ya cesaret edemezse? Amma zannetmem, herhalde bir şeyler yapar” dedi (Erman, 1971: 186-187). Mahkeme, suikast davasında Mehmed Cavid Bey, Doktor Nazım, Hilmi ve Nail Beyleri birinci derecede sorumlu bularak idamlarına karar verdi (Çavdar, 1991: 130). Karar saat 22’de Mehmed Cavid Bey’e bildirildi. Mehmed Cavid Bey kararı dinlediğinde büyük bir şaşkınlık geçirerek; “Mahkemenin kararı haksızdır, ben masumum” dedi. Son sözü, “Hüseyin Cahit Bey'e selamımı söyleyiniz. Çocuklarıma ve refikama baksın. Yalnız şunu söyleyeceğim. Bir gün Allah sizden intikam alır (Vardar, 2005: 412-413). Daha sonra cellâda dönerek; “Haydi vazifenizi görünüz. Sandalyeye oturayım mı? Yoksa ayakta böyle mi?” diye sordu. Ayakta kalması söylenince de boynunu uzatarak ipin geçirilmesini istedi (Erman, 1971:188).

Hüküm aynı gece 26 Ağustos 1926 Perşembe günü saat 23’de Ankara’da Samanpazarı’nda yapılan infazla yerine getirildi (Çavdar, 1991: 130). Ertesi gün idamlarda nezaret eden genç bir Doktor, Hüseyin Cahid Yalçın’a Mehmed Cavid Bey’in vasiyetini ilettili. Mehmed Cavid bir borç defteri bırakmıştı. Ancak alacaklılar onun borçlarını bağışladı (Yalçın, 1976: 285).

MEHMED CAVID BEY’İN İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ

Ahmed Şuayb ve Rıza Tefvik (Bölükbaşı) ile birlikte yayımladığı Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası’nda Mehmed Cavid Bey, her türlü korumacılığa karşı çıkan liberal ekonomiyi savundu. Toplumda yeterli sermaye birikimi olmadan sanayileşmenin olamayacağını, bu yüzden tarımsal gelişmeye önem verilmesini, sermaye birikimi açığının yabancı sermayeden yararlanılarak kapatılmasını ve özel girişimin özendirilmesi prensiplerini anlattı. Bu prensipleri anlatan ve Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın kuruluşunda etkili olan, İlm-i İktisat (1899-1901, 4 cilt) ve Malumat-ı İktisadiye (1913) isimli eserleri yazdı (Ana Britannica Ansiklopedisi, 1987: 413).

SONUÇ

Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesiydi. Cemiyet iktidara geldikten sonra Maliye Nezareti ve Düyun-u Umumiye’de çalıştı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Cemiyet feshedildi. Bunun üzerine Mehmed

Cavid Bey, Avrupa'ya gitti. Avrupa'da kaldığı süre içinde maddi sıkıntı çekti. 1922 yılında Düyun-u Umumiye temsilcisi olarak İstanbul'a geldi. İsmet Paşa'nın daveti üzerine Lozan Görüşmeleri'ne katıldı.

Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey, cumhuriyet döneminde ülkeyi yönetenlere muhalif oldu. Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet idaresinin temellerini attıktan sonra sistemi sağlamlaştırmak istedi. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, mevcut yönetime karşı çıkarak desteklemeyeceklerini ilan etti. Tam bu sırada suikast tertibi ortaya çıktı. Suikastı tertiplemele suçlananlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan kişilerdi. Suçlanan Cemiyet üyeleri, Büyükkada'da düzenlenen toplantılara katılmışlardı. Suikast gerekçesiyle bütün İttihatçılar bu suçlama kapsamına alındı. Bu sebeple Mehmed Cavid Bey de tasfiye edilen İttihatçılar arasında yer aldı. Böylece İzmir Suikastını nedeniyle Mehmed Cavid Bey suçlu bulunarak idam edildi.

KAYNAKLAR

- Aktepe, Münir (1974), “Atatürk’ün Sofya Ataşeliğine Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti İle Olan Münasebetleri ve Bu Hususla Alakalı Bir Belge”, Belleten, C.38, S.150 Nisan 1974’ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, ss.263-295.
- Ahmad, Feroz (2007), İttihat ve Terakki 1908-1914, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1987), Cavid Bey Maddesi, Ana Yayıncılık, C.V, İstanbul.
- Avcı, Cemal (1995), “İzmir Suikastı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.X, S.28’den ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 89-103.
- Bardakçı, Murat (2014), İttihatçı'nın Sandığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bleda, Mithat Şükrü (1979), İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Cavid Bey (1993), İdama Beş Kala, Emre Yayınları, İstanbul.
- Cavid Bey (2001), Felaket Günleri Mütareke Devri'nin Feci Tarihi, C.I, Temel Yayınları, İstanbul.
- Cavid Bey (2001), Felaket Günleri Mütareke Devri'nin Feci Tarihi, C.II, Temel Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat (2007), Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete, C.I-II, Temel Yayınları, İstanbul.
- Cemal Paşa, (2010), Hatıralar, İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çavdar, Tevfik (1984), Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çavdar, Tevfik (1991), İttihat ve Terakki, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Duru, Orhan (2007), Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Erman, Azmi N (1971), İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Temel Yayın, İstanbul.
- Eroğlu, Nazmi (2008), İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Eyicil, Ahmet (2004), İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Nazım Bey, Gün Yayıncılık, Ankara.
- Kandemir, Feridun (1955), İzmir Suikastının İçyüzü, C.I-II, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul.
- Kocahanoğlu, Osman S (2005), Atatürk'e Kurulan Pusu İzmir Suikastının İçyüzü 1926, Temel Yayınları, İstanbul.
- Mumcu, Uğur (1997), Gazi Paşa'ya Suikast, um:ag Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Nedim, Ahmet (1993), Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları-1926, İşaret Yayınları, Ankara.

- Orbay, Rauf (2000), Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım, C.I, Emre Yayınları, İstanbul.
- Tunaya, Tark, Zafer (2009), Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, C.III, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkgeldi, Ali F (1949), Görüp İşittiklerim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Vardar, Galip (2005), İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Yalçın, Hüseyin C (1976), Siyasal Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, Soner (2005), Efendi Beyaz Türklerin Büyük Sırrı, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin (1970), Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.I, İstanbul.

AYDIN;

Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey
